

ИСТОРИОГРАФИЈА

Проф. др Михаило ВОЈВОДИЋ*

ВЕЛИКЕ СИЛЕ И ЦРНА ГОРА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

(Поводом књиге проф. др Драгољуба Живојиновића,
Невољни савезници 1914-1918, Београд 2000, стр. 320)

Иако је научно интересовање историчара Драгољуба Живојиновића доста широко, а иде и у дубину уназад неколико векова, најчешће је у оним областима историје у којима се нека шира европска односно светска збивања или додирују или дубоко прожимају са нашом националном проблематиком. Чини се, међутим, да се он стално, а нарочито током последње деценије, враћа тематици Првог светског рата као нечему што га непрекидно интригира, подстиче његову научну радозналост, и као да ту тражи доказ којим би можда желео да објасни нешто што га данас опседа. Можда га је за ту област везала драматика тако снажног додира Европе и света са нашим народом, са нашим државним творевинама, у околностима једног великог светског рата. А упораво тада када још нису били испуњени многи народни идеали, циљеви вековних тежњи српског народа, када тај народ није био још окупљен, уједињен ни ослобођен, када је са закашњењем требало да постигне оно што су већ учинили други европски народи у Средњој и Западној Европи - створена је управо на овом балканском простору на крају Првог светског рата једна вишенародна државна заједница за коју се и данас питамо да ли је више одговарала свету или нама самима. Можемо се запитати, на пример, до које смо мере натерали Европу да тада прихвати оно што смо створили у околностима сасвим различитим од оних у којима смо правили своје националне државе у прошлости. Да ли смо мислили да смо заиста тада са знатним закашњењем на нашем тлу добили оно исто што је много раније настало у другим европским регионима, заправо на територијама где су сродни народи са истом историјском судбином, културом и језиком уједињени у једну државну целину. Или је Европа натерала нас да по неким њеним стандардима и усклађено са њеним интересима обликује-

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Београду.

мо једну државну југословенску заједницу. Да је ово прво у питању може нас на то навести једно осећање југословенског заједништва које се од почетка XX века, а нарочито после Анексионе кризе, у чврстило највише код српске националне елите, разуме се - превасходно у бризи за опстанком српског народа пред спољним опасностима. А да је ово друго у питању довољно би било споменути само један детаљ, а то је да су велике силе брже-боље признале новостворену југословенску државу онда када је она имала само заједничког владара, али не и обележену државну територију нити основне државне законе, што је до тада било неуобичајено. Управо споменуо сам ту недоумицу јер ми је такво осећање остало пошто сам прочитао недавно објављену Живојиновићеву књигу *Невољни савезници 1914-1918* (Београд 2000). А он као да је то и намерно хтео да подстакне код читалаца сачинивши књигу као што се види без оног закључка у коме би сигурно сугестивно изнео своје вредносне судове, оставивши заправо да свако сам размишља и даје неку своју оцену.

Основна садржина књиге *Невољни савезници 1914-1918* тиче се драматичне судбине Црне Горе у Првом светском рату у који је она ушла пожртвовано да брани част и слободу српског народа, а из њега више није изашла као држава. Није ово први пут да се Живојиновић бави Црном Гором и то управо у том рату. Већ неколико његових ранијих студија представило га је као најпотпунијег познаваоца и, разуме се, истраживача слома Црне Горе у Првом светском рату и сведока њене грчевите борбе да опстане и настојања последњег црногорског владара да обнови свој престо. Управо однос Црне Горе и Италије током рата, о чему је и највише писао (на примјер: *Америка, Италија и јосџанак Јужнославије 1917-1919* (1970); *Црна Гора у борби за ојсџанак 1914-1922* (1996); *Италија и Црна Гора 1914-1925* (1998)), чинио му се најзанимљивијим углом да покаже све суровости тога великог четворогодишњег судара држава и народа, до тада непревазиђеног не само по људским жртвама и материјалној штети него и по употребљеним другим средствима притиска, а затим и индиферентности и небриге за поједине савезничке државе. Италија је била за Живојиновића управо класичан пример да преко ње покаже колико је наш народ у спољном великом свету имао непоуздани ослонац и са коликом је лакоћом био жртвован онда када је за њега престао сваки интерес. Управо с тим у вези присећам се увек речи једне наше умне главе, политичара и научника, речи које је изговорио пред Први светски рат, а у којима се, поред многих, лако могла препознати и Црна Гора: "Права неограничена власт над земљама налази се у великих сила. Ма шта да се изврши ратом или револуцијом не може опстати без одобрења великих сила. Мале државе имају само стешњену самоуправну слободу у својој области. Њима се не признаје право вођења велике политике".

Књига *Невољни савезници 1914-1918* показује у ствари ширење Живојиновићевог интересовања или, како је сам нагласио, његовог занимања за Црну Гору, и то опет у амбијенту Првог светског рата. Овога пута, међутим, хтео је да анализира и објасни држање савезничких сила према Црној Гори, тј. сила Антанте, укључујући и Америку, и да покаже

колико су те силе које су биле њени савезници у рату допринијеле пропасти црногорске династије и нестанку црногорске државе са историјске позорнице. Већ сам наслов књиге асоцира на нерасположење сила према Црној Гори, зато и није тешко претпоставити зашто је дошло до таквог њеног краја. Занимљиво је, међутим, како је Живојиновић реконструисао и објаснио споменуте односе у цијелом том четворогодишњем периоду у коме се провлачило једно заправо неприродно држање савезника према савезнику, када је требало мобилисати све снаге за борбу против централних сила. Који су то били узроци, до које су мере били јаки разлози да је један савезник, који је не само био војнички поражен него се могао уз помоћ са стране опоравити, доспео у такву агонију да му је, и после победа антантине војске, била сасвим предвидива другачија судбина, а да је био искључен сваки повратак на старо и ако то није било логично очекивати.

Живојиновић је своје виђење односа западних сила, Русије и Америке према Црној Гори, у годинама Првог светског рата, изнио у тринаест тематских заокружених поглавља, али груписаних у три хронолошке целине. У жељи да проникне у праве узроке већ и насловом књиге наговештеног расположења савезничких сила према Црној Гори, а не само да има у виду чисто ратне околности, он је анализирао најпре стање у Црној Гори у јулској кризи 1914. године, политичке амбиције црногорског двора, као и понашање великих сила. У ствари, објашњење држања сила уочи избијања рата му се чинило неопходним јер су се тада могли уочити неки њихови судови о Црној Гори који су изгледа непрекидно били присутни, или су били онај критеријум за доношење одлука чак и онда када је било јасно да су се темељиле на чистим предрасудама. У другом делу књиге објаснио је тај однос у ратно време све до капитулације црногорске војске у јануару 1916. године, при чему је имао посебно у виду улогу у свему томе ратних циљева и територијалних претензија Црне Горе. Тадашњи однос сила према Црној Гори он је настојао да у многоме сагледа кроз призму оцена које су давали њихови представници на Цетињу, на основу којих су се најчешће и доносила конкретне одлуке о степену материјалне или војне помоћи коју треба одобрити. Трећи део, у коме сагледава црногорски двор и владу у избеглиштву у годинама 1916-1918, међутим, најзанимљивији је и чини се најпоучнији. У њему се аналитички, уз мноштво података који сами за себе најбоље говоре, континуирано прати прије свега нерасположење савезничких влада према Црној Гори, које је, разумије се, из дана у дан расло, а чему су каткада доприносиле и неумерене жеље краља Николе у околностима када су се могле оцењивати као просто пркошење њиховим интересима.

Као што је већ речено, Живојиновић је најпре анализирао држање великих сила према Црној Гори у јулској кризи 1914. године. Разговарање кризе на Балкану после сарајевског атентата и претња ултиматумом Србији - како он истиче, а према ономе како се на то гледало у европским престоницама - као да је требало да прође мимо Црне Горе. Када је већ било јасно да се рат на Балкану не може зауставити, велике силе нису биле сувише расположене да сврстају Црну Гору у ред оних

који ће ући у војни сукоб с Аустро-Угарском уколико ова нападне Србију. Мотиви за овакав став били су вишеструки, али су пре свега проистицали из чињенице што се на Црну Гору гледало с неповерењем које је датирало из ранијих година. Мала Црна Гора занемарљиве војне снаге, с претераним територијалним амбицијама, немирна и непопустљива из претходних збивања а посебно од времена анексионе и балканске кризе, када се одупирала њиховим саветима, наметнула им се, како би то Живојиновић казао, као реметилачки фактор на Балкну. Штавише, неки од савезника нису крили да би Црну Гору управо због тога, а и због којегчега другог, најрадије видели увезану у једну државну заједницу са Србијом. Уосталом, неразвијена Црна Гора, неизграђених комуникација, слабих економских могућности, неприпремљена у сваком погледу, изискивала би неизоставно слање помоћи у рату, што би, како им се чинило, носило многе ризике и потешкоће.

Улазак Црне Горе у рат 1914. године - како се констатује у књизи - променио је однос савезника према Црној Гори, али је то трајало само кратко време. Живојиновић није то посебно објашњавао, јер му се чинило да је тако нешто нормално и очекивано. Он је, међутим, анализирао један по један разлог који су у правом смислу довели до разлаза Црне Горе са савезницима, чак и пре њене капитулације. Проблем указивања финансијске помоћи Црној Гори, која је без одговарајућих припрема просто кренула у ратне операције, био је најактуелнији, али је - може се закључити - управо ту почело да се распламсава међусобно неповерење. Захтјеви Црне Горе били су већи него што су западне силе биле спремне да им удовоље. И Француска и Енглеска су биле прије расположене да Црну Гору учине зависном од материјалне помоћи Србије, како би је принудиле на заједничку сарадњу са њом, чиме би се балкански фронт учинио чвршћим и отпорнијим. Уз то, помоћ је била мања од затражене и очекиване и није исплаћена одједном, а обезбеђена је била и строга савезничка контрола намјенског трошења средстава. Други извор неспоразума, на који Живојиновић скреће пажњу, био је правац извођења црногорских операција. Црна Гора није била расположена да ратује у Босни, него у правцу албанских крајева. Штавише, у јуну 1915. године Црногорци су освојили Скадар испунивши свој давнашњи сан, али тиме и директно угрозили интересе Италије. Управо егзатним подацима саопштеним у овој књизи Живојиновић је показао да је утврдио како је од црногорског заузимања Скадра црногорско-савезничка сарадња падла све ниже, да би у једном тренутку била и прекинута. Показао је, у ствари, колико је то била кобна одлука црногорског врха. Снабдевање храном и опремом Црне Горе, које ни до тада није било уредно, потпуно је пресечено. Обустављена је и свака финансијска помоћ Црној Гори. У таквом држању према Црној Гори - како се истиче - најригорознија је била Италија, која се у ствари налазила у најбољој ситуацији да јој прискочи у помоћ и да преузме на себе обавезу снабдевања црногорске војске и народа. На молбе и жалбе и захтеве Црне Горе - нико се више није озбиљно освртао, па се ни извесни предлози Француске и Русије да се некако олакша стање Црне Горе нису прихватили. Ову кризу односа из-

међу Црне Горе и њених савезника Живојиновић је - види се - пратио из дана у дан. Савезници су практично оставили Црну Гору на милост и немилост противничких трупа које су почетком 1916. године кренуле у офанзиву против црногорских линија. Живојиновић, међутим, за такав положај у коме се нашла Црна Гора није амнестирао црногорски двор и самог владара. Неприлагодљивост црногорског врха и његови, како је написао, нереални територијални захтеви просто су наилазили на непрестиву отпор савезничких влада. Негативне оцене које су о свему томе из Цетиња упућивали својим владама инострани представници, у чему је предњачио енглески посланик, као да су рушиле све комуникације између Црне Горе и њених савезника у рату. Ако се томе додају и вести, често непроверене, о тајним преговорима Црне Горе и Аустро-Угарске и о намерама црногорске стране да закључи мир, онда је било јасно да је за савезнике Црна Гора изгубила сваки значај. Оставши без помоћи савезника, без хране, муниције, притиснута глађу, и практично беспомоћна, заправо кажњена, Црна Гора је била присиљена у јануару 1916. године да капитулира. Чињенице које је изнео проф. Живојиновић више него убедљиво сведоче о томе да је управо држање савезника довело Црну Гору у такав положај. Цитираћу његове речи: "Бруталност притиска била је несхватљива а последице далекосежне". А кад се то има у виду, падају у воду онда и њихове оптужбе на рачун Црне Горе. Уосталом, како се види, Живојиновић је располагао прворазредним изворима, разноврсним документима који су то недвосмислено потврђивали.

Последњи део књиге односи се на избегличко време у Француској краља Николе, његове породице, владе, сарадника и дела присталица. Била је то, како је Живојиновић лепо казао, права драма коју је тамо преживљавао црногорски врх. Нашавши се ван земље, без средстава, практично без ичега, краљ је оптуживан да је распустио своју војску а није обезбедио њено повлачење, и био сумњичен за све и свашта, а пре свега за издају. Чак и у тако невеселим околностима када није имао ништа у руци, како истиче Живојиновић, краљ је предузимао извесне иницијативе, подносио неке захтеве, да би ојачао свој положај, не губећи упорност чак ни када је на све то одговарано одбојношћу и омаловажавањем. Међу таквим захтевима било је и оних који су се односили на одобрење зајмова за набавку оружја и обнову војске, обезбеђење хране за потребе рата, како би се Црногорци раме уз раме борили са савезницима, а што се - у ситуацију у којој су се и краљ и земља налазили - могло смарати, а и сматрало се, његовом простом опсеном. Или се све то могло узети, како Живојиновић оцењује, као трагични покушај човека који је био свестан онога што су доживели и он и његов народ.

Живојиновић је документовано поткрепио своје тврдње да су савезничке владе показивале крајњу уздржаност према предлозима црногорског владара. Оне нису биле расположене - како се види - да разматрају могућност обнове црногорске војске, за шта су довољно јак разлог налазиле у томе да је занемарљиво мали број Црногораца избегао на Крф. Снизиле су и ранг својих дипломатских представника на црногорском двору на најнижи ниво, и уопште градиле један однос који је дово-

дио црногорског владара у понижавајући положај. Нарочито се - како истиче Живојиновић - својим нерасположењем и својом нетрпељивошћу према Црној Гори одликовала енглеска влада, задржавши такав став све до краја рата.

Живојиновић је указао и на друге чиниоце који су из дана у дан црногорски врх доводили у све безизгледнију ситуацију. Крфска декларација, потписана у јулу 1917. године, која је требало да представља темељ будућег уједињења југословенског света на балканском поростору, није спомињала Црну Гору. Црногорски одбор за народно уједињење формиран од црногорских избјеглица у Европи и САД водио је снажну кампању против црногорског краља и захтевао уједињење Србије и Црне Горе. А црногорска мисија упућена од стране краља Николе у САД није добила никакво охрабрење нити помоћ коју је тражио краљ Никола.

Пратећи тако агонију краља Николе и његових сарадника у избеглиштву и њихове јалове напоре да учине нешто, Живојиновић је посебно скренуо пажњу на оне чињенице које су показивале колико је таквом положају доприносила све присутнија и све гласнија идеја уједињења Србије и Црне Горе. Одбојност црногорског краља према тој идеји, чинило се, није са његове стране предвидела неке логичке контрапредлоге, него само неумерене територијалне захтеве, на примјер Меморандум из 1917. године који су, слично онима из ранијих година, само појачавали нерасположење у савезничким престоницама. Живојиновић је пратио краљева грчевита настојања све до последњег тренутка да спречи да савезници окупирају Црну Гору осим ако би то учинила француска војска са његовим мандатом, затим његову активност да створи један црногорски одред који би упутио у Албанију ставивши га под контролу савезничких официра, а затим и његову намјеру да оствари свој повратак у Црну Гору. Све што се више ближио крај рата савезници су на краљеве предлоге одговарали својом јачом увереношћу у потребу уједињења Србије и Црне Горе. Тиме су се недвосмислено одређивали према будућности Црне Горе. Чини се, бар читајући ову књигу, да су пресуђујући став у смислу потребе да се оствари уједињење Србије и Црне Горе, али само као претходница уједињења са осталим југословенским територијама у једну југословенску државу, изразиле САД једним саопштењем њеног Стејт Департамента. Редом су то исто учиниле затим и остале побједничке силе. Тиме је истовремено била и запечаћена судбина свих напора краља Николе за обновом црногорске државе. Живојиновић је указао и на покушај краља Николе да нађе излаз из тога за њега затвореног круга, а то је његова изјава из октобра 1918. године о придружењу Црне Горе југословенској федерацији под условом да свако у њој сачува своје законе, веру и обичаје, али то савезници нису примили чак ни као гест добре воље. Уосталом, расположење у Црној Гори се већином изражавало у корист уједињења. Споменувши и последњи неуспјешан напор краља Николе да спречи да српске трупе запоседну Црну Гору, Живојиновић је своју књигу завршио наводећи податке о томе да су га савезници потпуно напустили, да су онемогућили да се уз помоћ италијанских

трупа врати у земљу, да су га оставили као изгнанина у Француској, и да су дефинитивно запечатали судбину Црне Горе као државе.

Овом књигом је Драгољуб Живојиновић, на примеру односа савезничких сила и Црне Горе у Првом светском рату, још једном показао колико су ратови, вођени на овим просторима, без обзира где су и како почињали и какву су димензију имали, и како су окончани, остављали значајне, каткада тешке, а дешавало се и драматичне последице на наше народе и на оно што су они прије тога створили. У Првом светском рату није само нестала Црна Гора, него су наступиле и друге велике промене на Балкану. Гледајући из данашње перспективе те промене, види се да, колико су имале доброг, носиле су у себи и нечег недовољно промишљеног, а што се показало касније и у Другом светском рату и у многим потоњим збивањима. Да се то могло предвидети вјерујем да би они, који су тада предводили наш народ, по сваку цену избјегли улазак у рат 1914. године. Ниједан рат нам није у минула два века много доброг донео, без обзира како се на њега онда гледало. У овом тренутку не могу а да се не сетим риечи које је једном приликом изговорио Стојан Новаковић о ратовим Србије и Црне Горе 1876-78. године, који су завршени Берлинским конгресом, јер те речи имају шири смисао а изговорене су тридесет година доцније: Да смо знали шта ће нас задесити на Берлинском конгресу не би било ни устанка 1875. године нити би ми улазили у рат 1876. године, јер је - каже Новаковић - наш народ кажњен од стране великих сила што је опет "први подигао барјак за ослобођење Југословена". А шта би онда требало рећи за последице Првог светског рата који је отпочео управо на Балкану 1914. године, а у чијем пожару је нестала не само Црна Гора као држава него и идентитет друге српске државе Србије, скован на темељу Првог и Другог српског устанка 1804-1815. године.